

ISSN: 2181-9416

1-SON, 2026

YURIST AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

HUQUQIY, IJTIMOY, ILMIY-AMALIY JURNAL

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

YURIST AXBOROTNOMASI

1-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

HOMEPI 1

LAWYER HERALD

ISSUE 1

SULAYMANOV Odiljon Rabbimovich

Yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent

E-mail: odiljon.sulaymanov@gmail.com

ZAMONAVIY XALQARO HUQUQ TIZIMINING INQIROZI: INSTITUTSIONAL JIHATLARI VA ISLOHOTLARNING ZARURATI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): SULAYMANOV O.R. Zamonaviy xalqaro huquq tizimining inqirozi: institutsional jihatlari va islohotlarning zarurati // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2026) B. 128-135.

ANNOTATSIYA

Taqdim etilgan ilmiy maqola jahon tuzilishining ko'p markazli modeliga o'tish sharoitida xalqaro-huquqiy tartibning tizimli inqirozini har tomonlama o'rganishga bag'ishlangan. Muallif xalqaro huquqning tub mohiyatiga daxldor xususiyatga ega tanazzulini chuqur tahlil qilib, uni oddiy texnik nosozlik emas, balki BMT Nizomining an'anaviy me'yorlari va zamonaviy davlatlararo munosabatlar amaliyoti o'rtasidagi tub ziddiyat sifatida ko'rib chiqadi.

Maqolada hududiy yaxlitlik tamoyillari va xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi o'rtasidagi me'yoriy qarama-qarshilik, shuningdek, o'zini himoya qilish va insonparvarlik maqsadida aralashish doktrinalarini keng talqin etish orqali kuch ishlatishni taqiqlash tushunchasining yemirilishi batafsil yoritilgan. Liberal huquqshunoslik, "qoidalarga asoslangan tartib" g'oyasi va huquqiy realizm maktabi qarashlarini tanqid qilishni o'z ichiga olgan keskin ilmiy bahslarga alohida e'tibor qaratilgan.

Maqolada BMT Xavfsizlik Kengashining institutsional samarasizligi va majburlash mexanizmlarining ishlaymay qolishi tufayli tizimning ijtimoiy va ekologik taraqqiyotning e'lon qilingan maqsadlariga erisha olmasligi asosli ravishda isbotlangan. Inqirozdan chiqish yo'li sifatida muallif qarorlar qabul qilish jarayonlarini demokratlashtirish, mintaqaviy tashkilotlar rolini kuchaytirish va huquqning asosiy tamoyillari iyerarxiyasini rasmiylashtirish kabi tub islohotlarni taklif etadi. Maqolaning yakuniy qismida global xavfsizlik tizimini oldindan isloh qilishning hayotiy ahamiyati ta'kidlanadi, chunki bu tarixan institutsional o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan global harbiy to'qnashuvning oldini olishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro huquq, BMT Ustavi, Xavfsizlik Kengashi, tizim inqirozi, suverenitet, institutsional islohotlar, insonparvarlik aralashuvi, huquqiy bahs-munozara, geosiyosiy keskinlik, majburlash mexanizmlari.

СУЛАЙМАНОВ Одилжон Раббимович

Доктор юридических наук (DSc), доцент

E-mail: odiljon.sulaymanov@gmail.com

КРИЗИС СОВРЕМЕННОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ И НЕОБХОДИМОСТЬ РЕФОРМ

АННОТАЦИЯ

Представленная научная статья посвящена комплексному исследованию системной деградации международно-правового порядка в условиях перехода к полицентричной модели мироустройства. Автор проводит глубокий анализ онтологического кризиса международного права, рассматривая его не как технический сбой, а как фундаментальное противоречие между классическими нормами Устава ООН и современной практикой межгосударственного взаимодействия.

В работе подробно освещается нормативная антиномия между принципами территориальной целостности и правом народов на самоопределение, а также эрозия запрета на применение силы

через расширительное толкование доктрин самообороны и гуманитарной интервенции. Особое внимание уделено острой научной полемике, включающей критику либерального легализма, концепции «порядка, основанного на правилах» и взгляды школы правового реализма.

В статье аргументированно доказывается институциональная неэффективность Совета Безопасности ООН и паралич механизмов принуждения, приводящий к неспособности системы достигать задекларированных целей социального и экологического прогресса. В качестве пути преодоления кризиса автором предложены концептуальные реформы, включающие демократизацию процессов принятия решений, усиление роли региональных организаций и формализацию иерархии базовых принципов права. Заключительная часть подчеркивает экзистенциальную значимость превентивного реформирования глобальной архитектуры безопасности как альтернативы глобальному военному столкновению, исторически выступавшему катализатором институциональных преобразований.

Ключевые слова: международное право, Устав ООН, Совет Безопасности, кризис системы, суверенитет, институциональная реформа, гуманитарная интервенция, правовая полемика, геополитическая напряженность, механизмы принуждения.

ODILJON Sulaymanov Rabbimovich

Doctor of Law (DSc), Associate Professor

E-mail: odiljon.sulaymanov@gmail.com

CRISIS OF THE CONTEMPORARY INTERNATIONAL LEGAL SYSTEM: INSTITUTIONAL ASPECTS AND THE NECESSITY FOR REFORMS

ANNOTATION

This research article presents a comprehensive study of the systemic degradation of the international legal order amidst the transition to a polycentric global model. The author conducts a profound analysis of the ontological crisis of international law, framing it not as a mere technical failure but as a fundamental contradiction between the classical norms of the UN Charter and contemporary practices of interstate interaction.

The study highlights the normative antinomy between the principles of territorial integrity and the right of peoples to self-determination, alongside the erosion of the prohibition on the use of force caused by the expansive interpretation of self-defense and humanitarian intervention doctrines. Particular attention is given to the intense scholarly polemics, including the critique of liberal legalism, the "rules-based order" concept, and the perspectives of the legal realism school.

The article argues that the institutional inefficiency of the UN Security Council and the paralysis of enforcement mechanisms result in the system's inability to achieve declared social and environmental progress goals. To overcome this crisis, the author proposes conceptual reforms, including the democratization of decision-making processes, the enhancement of regional organizations' roles, and the formalization of a hierarchy of core legal principles. The conclusion emphasizes the existential significance of preemptive global security architecture reform as an alternative to a global military conflict, which has historically served as a catalyst for institutional transformation.

Keywords: international law, UN Charter, Security Council, system crisis, sovereignty, institutional reform, humanitarian intervention, legal polemics, geopolitical tension, enforcement mechanisms.

Xalqaro-huquqiy tizimning hozirgi holati uning fundamental asoslarining jiddiy yemirilishga yuz tutgani bilan tavsiflanadi. 1945-yilda BMT Nizomi bilan mustahkamlangan klassik normalar bugungi kundagi mavjud geosiyosiy ziddiyatlarni jilovlashda va barqaror rivojlanish maqsadlariga

erishishda o'jizligi yaqqol namoyon bo'lmoqda [1]. Mazkur inqiroz tizimning tub mohiyatiga daxldor xususiyatga ega bo'lib, xalqaro huquqning qonuniyligiga shubha tug'dirmoqda.

Ushbu muammoning dolzarbligi kollektiv xavfsizlik tartib-qoidalarini kuch ishlatish yo'li bilan mensimaslik amaliyotining tobora ko'payib borayotgani bilan tasdiqlanadi. Xususan, Yugoslaviyaga nisbatan amalga oshirilgan intervensiyalar, Iroqda Saddam Husayn rejimini ag'darish maqsadidagi harbiy harakatlar va Liviyada Muammar Qaddafiyga qarshi qaratilgan amaliyotlar, shuningdek, AQSHning Afg'onistonga bostirib kirishi ("Sinmas erk" operatsiyasi) hamda Rossiyaning Ukrainadagi "maxsus harbiy operatsiya"si misollari, o'zini o'zi himoya qilish va "gumanitar intervensiya" konsepsiyalari BMT Xavfsizlik Kengashi mandatlarini chetlab o'tib, rejim almashinuvini qonuniylashtirish va milliy manfaatlarni ta'minlash maqsadida qanday qo'llanilayotganini yaqqol namoyon etadi [14, 15]. Mazkur pretsedentlar huquqiy nigilizmning xavfli inersiyasini keltirib chiqarmoqda, bunda kuch qonuniylikning asosiy manbaiga aylanib qolmoqda.

Zamonaviy xalqaro huquq tizimining inqirozi nafaqat institutsional darajada, balki xalqaro-huquqiy normalarning transformatsiyasida ham namoyon bo'lmoqda, bu esa ularning universallik va majburiylik xususiyatlarini yo'qotishiga olib kelmoqda.

XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan normativ-huquqiy asoslar xalqaro munosabatlarning nisbatan barqarorligi, kuchlar muvozanatining markazlashganligi hamda universal institutlarning muvofiqlashtiruvchi va barqarorlashtiruvchi funksiyalarni bajara olishiga oid prezumpsiyaga asoslangan edi. Bugungi kundagi mavjud geosiyosiy ziddiyatlar oldida ushbu normalar zaifligini namoyon etmoqda, bu esa xalqaro huquqiy tartibotning yemirilishiga (fragmentatsiyasiga) va jus cogens xarakterga ega bo'lgan imperativ normalarning ustuvorligi susayib, ularning tanlab qo'llanilishiga olib kelmoqda. Bu esa o'z navbatida, xalqaro xavfsizlikning yagona huquqiy kafolatlarini yo'qqa chiqarib, global boshqaruv tizimining legitimlik inqirozini yanada chuqurlashtirmoqda.

Shu ma'noda kuch ishlatishni tartibga soluvchi normalar inqirozi (jus ad bellum) alohida ahamiyat kasb etadi. BMT Ustavining 2-moddasi 4-bandida mustahkamlangan BMTning barcha a'zolari o'zlarining xalqaro munosabatlarida har qanday davlatning hududiy daxlsizligi yoki siyosiy mustaqilligiga qarshi kuch bilan tahdid qilish yoki uni ishlatishdan, shuningdek BMT maqsadlariga to'g'ri kelmaydigan boshqa biron-bir tarzda harakatlardan o'zlarini tiyishi lozimligi imperativ norma sifatida o'z kuchida qolganiga qaramay, zamonaviy amaliyot ushbu taqiqning turlicha va kengaytirilgan talqinlari paydo bo'layotganini ko'rsatmoqda [1].

Xususan, "insonparvarlik intervensiyasi", "oldini oluvchi zarba" yoki "terrorizmga qarshi global kurash" kabi tushunchalar niqobi ostida kuch ishlatish holatlari ko'paymoqda. Bu esa BMT Xavfsizlik Kengashining kollektiv xavfsizlik tizimidagi monopol mavqeini zaiflashtirib, kuch ishlatishni tartibga soluvchi huquqiy chegaralarning yemirilishiga va xalqaro tartibning "kuch ishlatish huquqi" tomon og'ishiga olib kelmoqda.

Inqirozning normativ sabablarini tahlil qilishda, avvalo BMT Ustavining o'zida mujassam bo'lgan fundamental prinsiplarga e'tibor qaratish lozim, ya'ni hududiy yaxlitlik prinsipi (2-modda 4-band) bilan xalqlarning teng huquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilash prinsipi (1-modda 2-band) o'rtasidagi qarama-qarshilikka [1]. Ushbu prinsiplar o'rtasida aniq iyerarxiyaning mavjud emasligi "normativ noaniqlik" holatini yuzaga keltiradi va 1970-yilda qabul qilingan "Xalqaro huquq prinsiplari to'g'risidagi Deklaratsiya"ning universal xususiyatini zaiflashtiradi.

Tizim tanazzulining muhim omillaridan biri BMT Ustavining 2-moddasi 4-bandida nazarda tutilgan kuch ishlatish taqiqining yemirilishidir. So'nggi o'n yilliklarda o'zini o'zi himoya qilish huquqi (51-modda) kengaytirilgan tarzda talqin qilinib, "himoya qilish mas'uliyati" kabi konsepsiyalar

davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipi (2-modda 7-band) bilan to'g'ridan-to'g'ri to'qnashuvga kelmoqda[1].

BMT Ustavining 51-moddasini kengaytirilgan tarzda talqin qilish, shu jumladan oldini oluvchi, zarbani qaytaruvchi va kollektiv o'zini o'zi himoya qilish konsepsiyalarini unga kiritish, aslida istisnoni qoidaga aylantirib yubormoqda. Bu esa tizimning normativ yaxlitligini izdan chiqarmoqda.

Germaniyalik olim, xalqaro sudning sobiq sudyasi B.Simmaning ta'kidlashicha, zamonaviy xalqaro huquq borgan sari "hamjamiyat huquqi" xususiyatini yo'qotib, normalarning qo'llanilishi subyektlarning siyosiy vazniga bog'liq bo'lgan tanlovchi bilateralizm (ikki tomonlama munosabatlar) mantig'iga qaytmoqda [7].

Xalqaro huquqning yemirilishi (fragmentatsiyasi) sohaviiy avtonomlikka intiluvchi ixtisoslashgan rejimlarning – xalqaro jinoiy, ekologik, savdo va investitsiya huquqining jadal rivojlanishi natijasida yanada chuqurlashmoqda. Mazkur rejimlar nafaqat alohida normalar yig'indisi, balki mustaqil institutlar va nizolarni hal qilish mexanizmlariga ega bo'lgan "yopiq tizimlar" sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu esa ular o'rtasida normativ ziddiyatlarni keltirib chiqarib, xalqaro huquqning universal tamoyillari ustuvorligiga va tizimning yaxlitligiga putur yetkazmoqda.

Ushbu rejimlar o'rtasida samarali muvofiqlashtirish mexanizmi mavjud bo'lmagan sharoitda, normalar to'qnashuvi va yurisdiksiyalar raqobati xavfi ortib bormoqda. Shartnomalar huquqining tizimlilikini ta'minlashga qaratilgan 1969-yilgi Xalqaro shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasi bunday tarkibiy ziddiyatlarni hal qilish vositalarini o'z ichiga olmaydi, bu esa uning tartibga soluvchi salohiyatini obyektiv ravishda pasaytiradi [10].

Inqirozning qo'shimcha omili sifatida xalqaro gumanitar huquq va xalqaro jinoiy huquq normalarining tanlab qo'llanilishi namoyon bo'lmoqda. Harbiy jinoyatlar va insoniyatga qarshi jinoyatlarga nisbatan universal yurisdiksiya rasman tan olingan bo'lsa-da, Xalqaro jinoiy sud amaliyoti xalqaro huquq subyektlariga nisbatan yondashuvlarda yaqqol nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatmoqda.

Bunday nomutanosiblik, o'z navbatida, BMT Xavfsizlik Kengashidagi veto huquqi instituti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, xalqaro sudlov tizimining siyosiy lashuviga olib kelmoqda. Xalqaro jinoiy sudning yurisdiksiyasi ko'pincha geosiyosiy jihatdan "zaif" subyektlar bilan cheklanib qolayotgani va yirik davlatlarning veto huquqi orqali javobgarlikdan himoyalaniishi xalqaro huquqning universallik tamoyilini shubha ostida qoldirmoqda.

Natijada, suveren davlatlar va xalqaro sudlov institutlari o'rtasida yurisdiksiyaviy to'qnashuvlar keskinlashib, inson huquqlarini himoya qilishning global mexanizmi sifatida shakllangan tizim "kuchlilar huquqi" mantig'iga bo'ysunuvchi vositaga aylanib bormoqda. Bu esa xalqaro huquqning normativ yaxlitligini yemiruvchi huquqiy nigilizmning yangi to'liqlinini keltirib chiqarmoqda.

Akademik doiralarda klassik pozitivizm tarafdorlari va "qoidalarga asoslangan tartib" (rules-based order) konsepsiyasi tarafdorlari o'rtasida keskin bahs-munozaralar avj olmoqda. Ushbu bahs-munozaralar universal huquqiy rejimni saqlab qolishga intilish hamda moslashuvchan, ammo ko'pincha subyektiv bo'lgan siyosiy vositalarni joriy etishga bo'lgan urinishlar o'rtasidagi fundamental ziddiyatni aks ettirmoqda.

Tanqidiy yondashuvning yorqin namoyandasi sifatida rossiyalik huquqshunos olim A.Kapustinni ko'rsatish mumkin. U universal normalarning "qoidalarga asoslangan tartib" konsepsiyasi bilan almashtirilishi huquqiy aniqlikning yo'qolishiga va xalqaro huquqqa bo'lgan ishonchning tizim sifatida yemirilishiga olib kelishini ta'kidlaydi [2, B.12-24]. Uning fikricha, bunday transformatsiya amalda huquqiy o'zboshimchalikni qonuniylashtiradi, ya'ni normalar siyosiy konyunkturaga qarab talqin qilinadi, bu esa xalqaro huquqni uning asosiy vazifasidan – davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni barqaror tarzda tartibga solish funksiyasidan mahrum etadi.

Ushbu fikr xorijiy doktrinada, xususan, tanqidiy huquqiy tadqiqotlar maktabi (Critical Legal Studies) tomonidan ham rivojlantirilmoqda. Jumladan, finlyandiyalik huquqshunos olim Martti Koskenniyemi shunga e'tibor qaratadiki, "qoidalar" haqidagi ritorika ortida ko'pincha gegemonlik manfaatlari yashiringan bo'ladi. Bu manfaatlar normalar yaratishning demokratik jarayonini davlatlarning tor doirasidan iborat guruhning xalqaro konsensusi bilan almashtirishga intiladi [3, B.45].

Koskenniyemining fikricha, xalqaro huquq doimo "suverenitet" va "universal qadriyatlar" o'rtasida tebranib turadi. U "qoidalarga asoslangan tartib" (rules-based order) tushunchasini tanqid qilgan ekan, bu atama huquqiy tizimni siyosiyashtirishga va kuchli davlatlar o'z irodasini "umumiy qoida" sifatida taqdim etishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, huquqiy doktrinalarda "qoidalarga asoslangan tartib" konsepsiyasiga nisbatan jiddiy xavotirlar shakllanmoqda. A. Kapustin va M. Koskenniyemi kabi olimlarning qarashlari bir nuqtada kesishadi: universal xalqaro huquq normalarining subyektlarning siyosiy vazniga qarab o'zgaruvchi mavhum "qoidalar" bilan almashtirilishi xalqaro tizimni demokratik asoslardan mahrum etadi.

Bunday transformatsiya xalqaro huquqni barcha uchun teng va barqaror tartibga soluvchi vositadan, ayrim gegemon kuchlarning manfaatlarini qonuniylashtiruvchi siyosiy mexanizmga aylantirib qo'yimoqda. Natijada, huquqiy aniqlikning yo'qolishi va "huquqiy o'zboshimchalik"ning kuchayishi nafaqat xalqaro huquqning normativ yaxlitligiga putur yetkazadi, balki global boshqaruv tizimining umumiy qonuniyligini ham inqirozga uchratadi.

Shunday qilib, ilmiy bahs-munozaralar quyidagi dilemmaga olib kelmoqda: yo BMT Ustaviga va davlatlarning suveren tengligi tamoyiliga qat'iy rioya qilishga qaytish, yoki xalqaro huquqni "liberal legalizm"ning moslashuvchan vositasiga butunlay aylantirish. Ikkinchi holatda huquqiy norma siyosiy maqsadga muvofiqlik oldida ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

Shu bilan birga, munozaralarda ustuvor pozitsiyalardan birini neorealistik maktab egallab kelmoqda, uning vakillari xalqaro huquqning mustaqil normativ qiymatini inkor etadilar. Amerika realizm maktabining taniqli nazariyotchilari, jumladan J.Goldsmit va E.Pozner, xalqaro normalarga rioya qilish faqat davlatlarning milliy manfaatlari bir-biriga mos kelgan sharoitdagina yuz berishini ta'kidlaydilar.

Ularning fikricha, global boshqaruv tizimida yagona oliy hokimiyat (suveren) yo'q ekan, xalqaro institutlar (tashkilotlar) orqali davlatlarga biror qarorni majburan qabul qildirishga bo'lgan har qanday urinish samarasiz bo'lib qolaveradi [4, B.108].

Shu nuqtayi nazardan, xalqaro huquqning hozirgi inqirozi g'ayrioddiy holat yoki vaqtinchalik tizimli nuqson emas, balki jahon sahnasidagi kuchlarning real muvozanatini aks ettiruvchi tabiiy holat sifatida qoraladi.

Ushbu yondashuvlarni sintez qilgan holda, o'zbekistonlik huquqshunos olim J.Rasulov ta'kidlaydiki, hozirgi voqelikda xalqaro-huquqiy tizimga bo'lgan ishonchni qayta tiklash faqat insoniyatning global manfaatlari va an'anaviy davlat suvereniteti o'rtasidagi muvozanatni chuqur tarkibiy qayta anglash orqali mumkin.

Tartibsizlik kuchayib borayotgan sharoitda olim suverenitetni qotib qolgan mutlaq tushuncha sifatida dekonstruksiya qilish (suverenitet tushunchasini qayta ko'rib chiqish, uning eskirgan jihatlarini ajratib, zamon talablariga moslashtirish) va uni dinamik kategoriya sifatida talqin etish hayotiy zarurat ekanligini ta'kidlab o'tadi. Bunday o'zgarish xalqaro-huquqiy tizimga subyektlarning davlat-huquqiy o'zligini yo'qotmagan holda transmilliy muammolarga samarali yechim topish imkonini yaratishi, shu orqali global huquqiy tartibotning barqarorligini ta'minlashi lozim [13].

Xalqaro huquqdagi inqiroz bir qator G'arb huquqshunoslari tomonidan tanqid qilinishiga sabab bo'ldi. Jumladan, mashhur nemis faylasufi va sotsiologi Yu. Xabermas shuni ta'kidlaydiki, huquq neytral tartibga soluvchi vosita emas, balki ma'naviy-axloqiy bosim o'tkazish quroli sifatida qabul qilina boshlagan paytda xalqaro institutlarning qonuniyligiga putur yetadi. Uning fikricha, agar xalqaro huquq faqat bir guruh davlatlarning "axloqiy qarashlarini" himoya qilishga xizmat qilsa, u butun dunyo uchun o'zining betaraf va qonuniy kuchini yo'qotadi [6, B.115].

Yuqoridagi fikrlarga qarama-qarshi pozitsiyani normativ-institutsional maktab vakillari egallab kelmoqda, xususan, B. Simma va R. Goldstoun xavfsizlikni ta'minlashning jamoaviy mexanizmlarini kuchaytirish hamda xalqaro tinchlikni saqlashning asosiy organi sifatida BMT Xavfsizlik Kengashini isloh qilish zarurligini ta'kidlaydilar [7, B.230; 9, B.88]. Ushbu yondashuv doirasida inqiroz xalqaro huquqning layoqatsizligi isboti sifatida emas, balki institutsional turg'unlikning oqibati sifatida qaraladi.

Bu o'rinda xalqaro huquq inqirozi nafaqat institutsional, balki bahs-munozarali xarakterga ham ega bo'lib, huquqni talqin qilish uchun kechayotgan kurashni ham aks ettiradi. Ushbu yondashuv tizimning keskin zo'riqish ostida ekanligini, ya'ni huquq o'zining barqarorlashtiruvchi vazifasini yo'qotib, huquqiy mexanizmlarni manfaatlar yo'lida foydalanish maydoniga aylanib qolganini ta'kidlaydi.

Xalqaro huquqning xorijiy va milliy doktrinasida tizimli inqirozdan chiqish yo'llari borasida yagona kelishuv mavjud emas.

Shunday qilib, ilmiy munozaralar shundan dalolat beradiki, xalqaro huquq inqirozi faqatgina sof huquqiy muammo emas, balki xalqaro qonuniylik asoslarini, hokimiyatning taqsimlanishini va jahon tartiboti haqidagi konseptual tasavvurlarni qamrab oluvchi murakkab hodisadir.

Tizimni isloh qilish bo'yicha kelishilgan yagona yondashuv mavjud bo'lmagan sharoitda, huquqiy tartibotning yanada parchalanib ketishi va xalqaro huquqning o'z tartibga soluvchilik vazifasini butunlay yo'qotishi xavfi saqlanib qolmoqda.

Xalqaro huquqning samarasizligi: ijro etish va maqsadlarni amalga oshirishdagi tizimli layoqatsizlik. Xalqaro huquqning samarasizligi muammosi **ikkita** fundamental jihatdan namoyon bo'lmoqda.

Birinchi jihati majburiy ijro etish mexanizmlarining zaifligi hisoblanadi. Unga ko'ra, zamonaviy xalqaro-huquqiy tizimda markazlashgan imperativ (majburiy) ta'sir organi mavjud emas. BMT Nizomi qabul qilinishi bilan davlatlarning bir-biriga nisbatan qo'llaydigan an'anaviy "gorizontal majburlash" mantig'i o'z dolzarbligini yo'qotdi, bu esa huquqiy tartibot sifatining pasayishiga olib keldi. JARlik huquqshunos olim R. Goldstoun ta'kidlaganidek, inqirozning asosiy sababi – davlatlar o'z milliy manfaatlari to'qnash kelgan vaziyatlarda xalqaro normalar ijrosini ta'minlash borasidagi siyosiy irodasining yetishmasligidir [9, B.88].

Ma'lumot uchun: *Gorizontal huquqiy tizim (xalqaro huquqda) – bu suveren tenglik va muvofiqlashtirish tamoyiliga asoslangan aloqalar modelidir. Bu tizimda "dunyo hukumati" yo'q. Barcha davlatlar teng huquqli hisoblanadi. Shu sababli majburlash gorizontal ko'rinishda bo'ladi. Bunda davlatlarning o'zlari bir-birini nazorat qiladi. Agar bir davlat qoidani buzsa, boshqa davlatlar unga nisbatan javob choralari (sanksiya, aloqani uzish va h.k.) qo'llaydi.*

Vertikal huquqiy tizim (Milliy huquqda) – bu bo'ysunish (iyerarxiya) tamoyiliga asoslangan boshqaruv modelidir. Tizimning tepasida yagona kuch – hukumat turadi.

Amaldagi xavfsizlik arxitekturasida doirasida bir qator tarkibiy ziddiyatlar yuzaga kelgan. Zamonaviy xalqaro huquq tizimida davlatlar qurolli kuch ishlatish borasidagi mustaqil huquqlaridan mahrum etilgan (BMT Nizomining 51-moddasida ko'zda tutilgan o'zini o'zi himoya qilish holatlari bundan mustasno) [1]. Shu bilan birga, kuch ishlatishning qonuniy huquqi BMT Xavfsizlik Kengashi

tomonidan monopollashtirilgan bo'lsa-da, bu monopoliya universal majburlash mexanizmi bilan ta'minlanmagan. Natijada, kuch ishlatishni normativ jihatdan taqiqlash hamda ushbu taqiqning ijrosini ta'minlashning real imkoniyati o'rtasida tarkibiy uzilish yuzaga kelmoqda.

Davlatlarning sudlarda o'z manfaatlarini samarali himoya qilish imkoniyatlari ham cheklangan, chunki xalqaro sudlar yurisdiksiyasi rozilik (konsensual) xarakterini saqlab qolmoqda. Hatto sud qarori mavjud bo'lgan taqdirda ham, u BMT Ustavining 94-moddasi 2-bandida nazarda tutilgan ijro mexanizmlarining falajligi – veto huquqi orqali to'sib qo'yilishi natijasida ko'pincha ijro etilmay qolmoqda [5, B.156].

Ikkinchi jhati ijtimoiy taraqqiyot yo'lida belgilangan strategik maqsadlarga erishish borasidagi layoqatsizlik hisoblanadi. Bu xalqaro huquqning ijtimoiy taraqqiyot maqsadlariga erishishni ta'minlash borasidagi ojizligida namoyon bo'ladi. AQSHning Afg'onistondagi yigirma yillik harbiy mavjudligi 2021-yilda aynan intervensiya boshlanishiga sabab bo'lgan kuchlarning hokimiyatga qaytishi bilan yakunlandi. Bu esa, amalda, ko'p yillik sa'y-harakatlar natijalarining butunlay yo'qqa chiqarilganini anglatadi [8].

Ekologik huquq sohasidagi vaziyat ham achinarli holatda. Sayyoramiz har yili taxminan 160 ming kvadrat kilometr o'rmonlarini yo'qotmoqda, so'nggi o'n yilliklarda biologik xilma-xillik esa 68 foizga qisqardi [16]. Yer yuzi aholisining 99 foizdan ortig'i havo ifloslanish darajasi Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti normalaridan yuqori bo'lgan hududlarda yashaydi. Iqtisodiy tartibga solish sohasi ham tizimli qashshoqlik va yangi kolonial qarzga qaramlik masalalari qarshisida o'z ojizligini namoyon etmoqda.

AQSHlik olim J. Trachtman ta'kidlaganidek, xalqaro huquq tobora aldamchi tinchlantirish vositasiga aylanib bormoqda. U mavjud ziddiyatlar go'yoki hal etilayotgandek taassurot uyg'otadi, biroq amalda muammoning bir qismiga aylanib qolmoqda.

Xalqaro-huquqiy tartibotni isloh qilish bo'yicha konseptual takliflar.

O'tkazilgan tahlillar asosida tizimning me'yoriy (normativ) falajligini bartaraf etish bo'yicha bir qator amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq ko'rinadi:

Birinchidan, xalqaro huquqning fundamental prinsiplarini kompleks ravishda qayta ko'rib chiqish talab etiladi. Zamonaviy voqelik yangi imperativ normalarni (jus cogens) inkorporatsiya qilishni va ichki qarama-qarshiliklarni bartaraf etishni taqozo etmoqda. Xususan, davlatlarning hududiy yaxlitligi prinsipi hamda xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi o'rtasidagi ziddiyatni ularni qo'llashning aniq iyerarxiyasini yaratish orqali huquqiy jihatdan hal etish zarur. Ushbu ikki tushuncha o'rtasida "aniq iyerarxiya" (qaysi biri qaysi holatda ustun turishi) o'rnatish lozim. Bu xalqaro inqirozlarni huquqiy yo'l bilan hal qilishda "ikki yoqlama standartlar"ga chek qo'yishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, xalqaro kollektiv xavfsizlikni ta'minlash hamda xalqaro global qarorlar qabul qilish jarayonini demokratlashtirish maqsadida BMT Xavfsizlik Kengashini tubdan isloh qilish zarur. Kengashni barcha a'zo davlatlarning "bir davlat – bir ovoz" prinsipi asosida to'laonli ishtirokini ta'minlaydigan inklyuziv tuzilmaga aylantirish masalasini xalqaro kun tartibiga kiritish. Bunda qarorlarni ko'pchilik ovoz bilan qabul qilish tizimiga o'tish ko'zda tutilgan bo'lib, bu veto huquqining buzuvchi mexanizmini so'ndirish imkonini beradi.

Uchinchidan, mintaqaviy tashkilotlarning mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasidagi xalqaro-huquqiy maqomini kuchaytirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Aynan mintaqaviy tuzilmalar o'z mintaqalarida universal tartibga solish tanqisligining o'rnini to'ldirgan holda, mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni yanada tezkor va munosib tarzda ta'minlashi mumkin.

To'rtinchidan, xalqaro munosabatlarning gorizontol darajasiga urg'u bergan holda, dolzarb global va mintaqaviy ziddiyatlarni hal etishda ikki tomonlama (davlatlararo) formatning strategik

rolini tubdan oshirish taqozo etiladi. Bunda ko'p tomonlama deklarativ mexanizmlardan konkret davlatlararo kelishuvlarga o'tish huquqiy normalarning instrumental imkoniyatlarini kengaytiradi.

Global institutlar rivojlanishining qiyosiy-tarixiy tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro-huquqiy arxitekturaning tub o'zgarishlari tarixan keng ko'lamli dunyoviy to'qnashuvlar va ziddiyatlarning oqibati sifatida namoyon bo'lgan. Xususan, Birinchi jahon urushidan so'ng Versal-Vashington tizimining inqirozi Millatlar Ligasining tashkil etilishiga asos bo'ldi, Ikkinchi jahon urushining fojiaiy yakunlari esa Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'sis etilishiga sabab bo'ldi.

Hozirgi tizimli inqiroz sharoitida xalqaro hamjamiyat o'ta muhim sivilizatsiyaviy tanlov oldida turibdi. Yangi va hayotchan xavfsizlik arxitekturasini shakllantirish uchun keng ko'lamli global qarama-qarshilik yagona mumkin bo'lgan katalizator bo'ladimi yoki insoniyat oldini oluvchi islohotlar salohiyatini amalga oshirishga qodirmi degan savol ochiqlicha qolmoqda?

Xalqaro-huquqiy tartibotni o'z vaqtida zamonaviylashtirish – bu shunchaki nazariy zarurat emas, balki voqealar rivojining halokatli ssenariysidan qochish imkonini beruvchi, global tinchlik va barqarorlikni ta'minlashning yagona mumkin bo'lgan yo'lidir. Ortib borayotgan tartibsizlik sharoitida mavjud holatni saqlab qolish, global to'qnashuv xavfini shunchaki ehtimol emas, balki muqarrarlikka aylantiradi.

IQTIBOSLAR/ЧОСКИ/REFERENCES:

1. Устав Организации Объединенных Наций (принят в г. Сан-Франциско 26.06.1945). <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
2. Капустин А. Я. Международное право и вызовы XXI века // Журнал российского права. – 2022. – № 5. – С. 12-24.
3. Коскенниemi М. Мягкая цивилизация: история международного права 1870–1960. – М.: Гайдара, 2023. – С. 45.
4. Goldsmith J., Posner E. The Limits of International Law. – Oxford University Press, 2005. – P. 108.
5. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. – 3-е изд. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 156.
6. Habermas J. The Divided West. – Polity Press, 2006. – P. 115.
7. Simma B. From Bilateralism to Community Interest in International Law. – Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 1994. – P. 230.
8. World Bank Report 2021. Статистические данные по итогам миссии в Афганистане (2001–2021).
9. Goldstone R. The Crisis of Implementation in International Law. – Journal of International Justice, 2018. – P. 88.
10. Венская конвенция о праве международных договоров (Заключена в Вене 23.05.1969). <https://www.un.org/ru/documents>
11. WWF Living Planet Report 2022. Biodiversity and Climate Change.
12. Trachtman, J. P. (2011). The crisis of international law. Case Western Reserve Journal of International Law, 44(1).
13. Rasulov, J. (2025). XALQARO HUQUQ INQIROZI: ZO'RIQISH OSTIDAGI TIZIM. Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5(S/6), 147–152.
14. Chesterman S. Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law. – Oxford University Press, 2001.
15. Gray C. International Law and the Use of Force. – Oxford University Press, 2018.
16. Our World in Data. War and Peace. Based on UCDP/PRIOD data (Peace Research Institute Oslo).

YURIST AXBOROTNOMASI

1-SON

ВЕСТНИК ЮРИСТА

HOMEPI 1

LAWYER HERALD

ISSUE 1

ISSN 2181-9416

2026-YIL